

Момир Савановић*

БОСНА КАО ГЕОГРАФСКИ ПОЈАМ И ИСТОРИЈСКА КАТЕГОРИЈА

Увод

Распад авнојске Југославије као и грађански рат који је вођен на неким њеним дијеловима утицали су да ово подручје дође у центар интересовања свјетске јавности о коме се много пише и говори. Нарочито много је писано, а и данас се много пише и говори о једном дијелу бивше Југославије, то је подручје бивше Југословенске републике Босне и Херцеговине. Разлог због којег ово подручје изазива тако велику пажњу лежи како је већ речено у чињеници да се овдје водио дугогодишњи грађански рат. Међутим, нарочиту пажњу привлаче узроци рата који многи виде у сложеној етничкој и религијској структури овог подручја, затим у страним утицајима током историјског развоја овог подручја, као и савременим страним утицајима. Због свега овога као што је већ речено о овом подручју је много писано како код нас тако и у свијету. Такође је организовано много конференција, скупова, расправа итд. на којима су веома често изношењем искривљених ставова и произвољним тумачењем историје настоји приодати оно што он не посједује тј. настоји му се дати државно правни значај. Због тога је неопходно разјаснити када се овај појам појавио, шта је обухватао и шта представљао када се појавио, а шта у каснијим историјским периодима и данас јер се мијењао током историје.

Појава појма Босне - Босна као географски појам

У историјским документима појам Босне први пут се јавља средином X вијека у спису цара Константина Порфирогенита под називом "De administratio de imperio" односно "Како се управља царством". У коме он наводи да је Босна једна од области у Србији (1.39). Међутим, само име Босна појавила се много раније мада се из историјских извора не може закључити када. Претпоставља се да се појавило тек са досељавањем Словена јер прије тога у римском периоду читава ова област као и неке сусједне била је у саставу римске провинције Далмације. Дакле, име Босна појавило се тек послиje досељавања Словена које је почело крајем VI и почетком VII вијека, тачније 602. год. када је збачен цар Маврикије од стране побуњеног војско-

* Студент IV године географије на Природно-математичком факултету Бања Лука.

вође Фоке који је да би се дочепао власти повукао војску са римских лимеса у Цариград. Недостатак овог одбрамбеног система омогућило је Словенима и Аварима да преполове Балкан, продру у римску Далмацију и изврше велика пустошења. У то вријеме уништени су готово сви градови у унутрашњости, а њихово становништво или страдало или побјегло у приморске градове и на острва или се склонило у планине и временом ће се асимиловати са Словенима (Власи). У овом првом таласу колонизације Словени су били измјешани са Аварима и трпјели су њихову Врховну власт. Тај однос се измијенио када су у новом таласу насељавања за време цара Ираклија (610-640) на подручје Балканског полуострва стижу слободна Словенска племена Срба и Хрвата - што представља један од најзначајнијих догађаја у словенском насељавању Балканског полуострва јер ће подручје насељено Србима и Хрватима представљати колијевку свих политичких творевина изниклих на средишњем дијелу Балканског полуострва. Још у X вијеку биле су јасне границе територија на којима је превладавало Српско односно Хрватско племенско име. Територије Хрвата лежале су између Цетине и Истре, а Срба између Цетине на западу и Бугарске и Византије на истоку тј. источна граница ишла је од града Рокса до Скадарског језера и Бојане (1,30). На овој територији коју су населили Срби појавиће се и име Босна. Ово потврђују и историјски извори. Тако Ајнхард биограф Карла Великог у свом спису наводи да се хрватски владар Људевит Посавски пошто је био присиљен да се повуче из свог утврђења Сиска склонио код Срба за које Ајнхард каже да држе велики дио Далмације (1,39). Мада Ајнхард не помиње име Босне из топографских података може се закључити да је то било на подручју Босне коју држе Срби. Први који ће поменути име Босна је учени цар Константин Порфијорогенит који на територију што су га населили Срби разликује "крштену Србију" тј. Србију у ужем смислу те земље Неретвљана, Захумљана, Травуљана, Дукљана и Коновљана са посебним властодршцима које назива арханатима. Тим земљама он посвећује посебне главе свога списка, док Босну помиње само на kraју главе о Србији гдје доноси попис насељених градова. Послије шест градова у "крштеној Србији" међу којима и Салинес (касније Тузла) наводи Босну са два града Катера и Десник (1,39). Ово показује да Босна кад се први пут помиње представља само географски појам а не неку политичку односно историјску категорију. Ово нам потврђује и један службени византијски спис о страним владарима са којима Византијско царство саобраћа у коме се помињу арханати Неретвљана, Захумљана, Травуљана чак и Конављана, док о евентуалном арханату Босне нема ни трага јер је Босна у то вријеме само област у оквиру Србије кнеза Чaslava (1,40). Сличне податке даје и византијски писац Јован Кинам и Поп Дукљанин који је у својим списима наводе да се сва Србија дијели ријеком Дрином на Рашку и Босну (1,40). Ови списи нам показују не само да је Босна у ово вријеме била само географски појам у оквиру Србије него показују и границе Босне. Тако нам већ поменути спис Константина Порфијоренита казује да град Соли (Тузла) са његовом околином није био у саставу Босне. Са сигурношћу се само зна за долину истоимене ријеке може тврдити да је улазила у састав Босне, али је проблематично дали је већ у ово рано доба у састав Босне улазила и територија између долине ријеке Босне и Дрине,

као и територије на западу између долине ријеке Босне и границе према Хрватској. Међутим, до друге половине XII вијека Босна ће досећи овај опсег што свједоче и поменути списи. Као што је већ речено у овом периоду Босна је само географски појам у оквиру Србије кнеза Часлава. Након погибије кнеза Часлава у борби са Мађарима власт у његовој земљи приграбили су великаши и обласни господари. Тада почиње и осамостаљивање Босне на чијем се челу налазио бан за разлику од великих жупанија у Србији (1,40). Узроке појаве ове титуле у Босни, а која се јавља и код Хрвата треба тражити у чињеници да су западне дијелове Србије тј. Босну поред Словена населили и Авари чији су се остаци задржали међу Словенима па и титула бана која потиче од Аварске титуле бајана (1,40). Ово осамостаљење Босне након смрти кнеза Часлава кратко је трајало јер је Босна била освојена од Хрватске, а затим се смјењују власти Византије, Самуилове државе и Дукље. Иако је Босна у ово вријеме пала под страну власт ипак је успјела да сачува унутрашњу самосталност под влашћу домаћег бана. Тиме почиње осамостаљивање Босне и њен развој ка самосталној држави који ће почети тек у XII вијеку. На тај начин Босна поред географског појма постаје и историјска категорија.

Прерастање Босне од географског појма у историјску категорију у средњем вијеку

Иако се Босна као што је већ речено раније издвојила из састава Србије кнеза Часлава њено осамостаљивање ће снажније почети тек у XII вијеку јер је убрзо по издвајању из Србије пала под власт других држава. Снажнији развој и осамостаљивање почеће тек у вријеме Кулина-бана (1180-?) који ће први стећи већу унутрашњу самосталност иако ће и он признавати страну врховну власт. Након његове смрти Босна ће поново пасти под страну власт и наступиће један краћи период након кога ће бити поново успостављена власт. Први бан који се помиње послије Кулина је бан Матеј Нинослав (1233-1249). У ово вријеме границе Босанске бановине поклапају са границама ранијег географског појма. То је подручје између Борове планине на западу и ријеке Дрине на истоку односно подручје око долине Лашве и Босне и подручје између долина Босне и Дрине. Након Нинослава наставља се осамостаљивање Босне и њено ширење на сусједна подручја. Највећа територијална ширења Босна ће доживјети за време владавине бана Стјепана II Котроманића и Твртка I Котроманића прво бана, а касније краља. За вријеме своје владавине бан Стјепан II Котроманић (1314-1353) прошириће Босну на Доње крајеве тј. Босни ће припасти подручје уз ријеку Брбас до данашње Бања Луке, затим ће освојити Завршје тј. подручје које чине крашка поља: Ливањско, Дувањско и Гламочко. На овај начин западна граница његове државе ће ићи линијом од Цетине до горњих токова Сане, затим према Брбасу и Сави. Он ће такође Босни припојити Хум тј. велики дио данашње Херцеговине. У његово вријеме Босна ће изаћи на море тј. добиће дио обале од ушћа Неретве до Дубровника. Још већа ширења Босна ће доживјети за вријеме његовог наследника Твртка I Котроманића (1353-1391) који ће проширити Босну како на истоку освајањем Подриња и Полимља те Гацког поља, Травуније (подручје око

данашњег Требиња) и Боке Которске, тако и на западу освајањем великог дијела Далмације, па ће у састав његове државе ући подручје око Книна са самим градом, те читава морска обала од Биограда до Дубровника са острвима Хваром, Брачом и Корчулом. У Твртково вријеме Босна ће се потпуно осамосталити и постати независна држава, а освајање Милешеве крунидбеног мјеста српских владара као и сродничке везе са Немањићима омогућиће му да се крунише за краља Србије и Босне. Мада неће имати готово никакве власти над Србијом то ће бити значајно јер ће Босна добити независност и наставиће да се развија као краљевина. (1,131). Иако је на овај начин Босна у средњем вијеку постала самостална држава и историјска категорија то ипак неће имати значај као нпр. у Србији јер се неће развити свијест о припадности Босанском народу. На ово ће утицати више фактора. У првом реду чињеница да је Босна настала цијепањем Србије кнеза Часлава па се становништво сматрало Србима. О овоме говоре и неки историјски документи. Тако у једној повељи коју је издао босански бан Матеј Нинослав говори се "да се становништво у Босни као Срби супротстављају Дубровчанима које он назива Власима" (1,350). За вријеме Твртка Босна је била вјештачка држава састављена од посебних административно-територијалних цјелина. Због овога одмах након Тврткове смрти доћи ће до снажног јачања обласних господара. Временом ће се издвојити три феудалне породице које ће под своју власт ставити остале феудалце. Те три породице су Павловићи на подручју источне Босне, Хрватинићи у западној Босни и Косаче на подручју данашње Херцеговине. Ове три породице ће стећи такву моћ да ће једно вријеме смјењивати и постављати краљеве које ће бити праве марионете у њиховим рукама, а на својим подручјима ће имати готово неограничену власт. Све ово довешће до регионализма јер је Тврткова држава створена вјештачким спајањем већ постојећих цјелина, а ова власт обласних господара појачаће ове регионализме. То ће нарочито бити значајно за област Хума где ће се изнад осталих обласних господара издићи породица Косача. Међу Косачама је нарочито значајан Стјепан Вукчић који ће ратом своју област проширити на сусједна подручја па ће његова област обухватити подручја: "од Неретве на западу укључујући и знатне територије западно од ње, па до Боко-которског залива на југоистоку укључујући регију брда и површи данашње западне Црне Горе са Никшићем (Оногаштом) па и нека подручја данашње Рашке области нпр. Пријепоље" (8,1). Да би се издвојио од осталих војвода Босанских он ће узети европску титулу херцега и скоро потпуно осамосталити од краља. Због тога ће његова област наставити да егзистира близу 20. година након пада Босне. У турско вријеме ова област ће егзистирати одвојено од Босне као сандак затим пашалук, поново сандак и у разним другим облицима политичко територијалне организације све до данас у оквиру држава чија се власт мијењала на овом подручју. И поред свих смјена царевина и држава на овом подручју задржаће се њено име Херцеговина (херцегова земља) мада ће јој се величина територије мијењати у разним периодима. Сличан процес се неће одиграти у сусједним областима јер оне нису биле цјелине, а и моћ обласних господара биће брзо скршена. Нарочито брзо биће скршена моћ Хрватинића смрћу војводе Хрвоја без наследника, а касније и моћ Павловића убиством Петра Павловића јер његови наследници неће бити

енергични као он или Херцег Стјепан. Осим тога ова подручја ће убрзо пасти под турску власт и од њих ће бити формиран један босански санџак па ће ови процеси феудалних локализама и регионализама бити заустављени. На тај начин умјесто више различитих територијалних цјелина у турском периоду формираће се само двије Босна и Херцеговина.

Босна у периоду турске власти 1463-1878

Период турске власти је значајан јер ће бити прекинут развој Босне као самосталне државе па ће она у овом периоду постати само административна цјелина у оквиру Турског царства. Међутим ни као административна област она неће изгубити свој значај због положаја и одређених историјских процеса који ће се у овом периоду одвијати. Због тога она се неће нестати у оквиру Турског царства него ће и даље остати значајна историјска категорија. Један од најзначајнијих процеса који ће се одвијати у овом периоду је процес снажне исламизације која ће довести до нових подјела у српском народу и имати далекосежне посљедице на даљи историјски развој овог подручја. Турски период је значајан и по томе што ће се у овом периоду формирати границе оног што данас зовемо Босном. Овај процес ће се одвијати на следећи начин. Одмах по освајању Босне 1463. године, Турци ће основати Босански санџак, а касније освајањем Херцеговине 1479. године и Херцеговачки. На овај начин усталите се подјела на Босну и Херцеговину настала у ранијем периоду за вријеме владавине Херцег Стјепана и одржати до најновијих времена. Оба ова санџака у прво вријеме биће у саставу Скопског пашалука. Каснија турска освајања омогућиће да се територијалним промјенама на постојећим санџацима и од освојених територија формира 8 нових санџака који ће ући у састав новооснованог Босанског пашалука а то су: Босански, Херцеговачки, Бихаћки, Зворнички, Клишки (Далматински), Крчки (Лички), Пожешки и Цернички (Пакрачки) санџак (6,27). На овај начин име Босна ће се проширити на она подручја која никада раније нису била у саставу Босне као нпр. Славонија. Међутим, то неће имати неки велики значај јер ће ратовима у 17. и 18. вијеку између Турске са једне стране и Аустрије и Млетачке републике турска власт бити скршена у Славонији, Лици и Далмацији, а пошто ће се са њом повући и исламизирано становништво код становништва ових области Славоније, Далмације и Лике и поред припадности Босанском пашалуку одређено вријеме никада касније неће се јавити свјест о припадности Босни. Поред прогона Турака овим ратовима формираће се нова сјеверна, сјеверозападна и југозападна граница Босанског пашалука која ће се са мањим измјенама задржати све до Берлинског конгреса. На сјеверу ова граница ће ићи Савом на западу Уном и на југозападу Динаром. На истоку граница ће се формирати у 19. вијеку I и II српским устанком и развојем српских држава Србије и Црне Горе када ће се граница између Босанског пашалука и Србије усталити највећим дијелом на ријеци Дрини, а предјелу Рашке области након 1878. када новопазарски санџак након Аустро-Угарске окупације буде издвојен из Босанског пашалука и припојен Косовском. Ове вјештачке границе како источне, тако и западне које раздвајају један српски народ имаје огроман утицај на историјски развој јер ће их прихватити Аустро-Угарска, а кому-

нистима у XX вијеку послужиће као основа за одређивање граница социјалистичке републике Босне и Херцеговине и за цијепање етничког простора српског народа. Даље треба истаћи да се ни у овом турском периоду границе босанског пашалука као историјске категорије и географског појма Босне не поклапају јер пашалук је обухватао и Херцеговину, а у турском периоду издвојила се и регија Крајина тако да се назив Босна односи углавном на централни сјевероисточни дио пашалука. На овај начин географски појам Босне у овом периоду разликује се од оног у средњовјековном периоду јер се у средњем вијеку назив Босна углавном односи на централни дио, а у турском периоду овај назив се проширио и на средњовјековне жупе Усору и Соли.

Босна у периоду Аустро-Угарске власти 1878-1918

Иако ће се границе из турског доба задржати и у доба Аустро-Угарске јер је Аустро-Угарска у првом периоду извршила само окупацију правдајући је само жељом да заведе ред због тога ни затечене границе није дирала, а послиje окупације турски пашалук постао је аустроугарска покрајина. Па иако је овај период кратко трајао, иако је преузето затечено стање овај период је изузетно значајан јер ће се у овом периоду настојати развити покрајинска свијест, осјећај покрајинске посебности, чак и босанске народности, односно од Босне створити оно што она није била никада. Ово ће имати далекосежне посљедице на историјски развој овог подручја, а те посљедице осјећају се и данас. Носилац оваквих идеја био је аустроугарски управитељ у Босни Бењамин Калај чија је власт трајала од 1882. до 1903. године. Он је одмах по доласку у Босну схватио да су у њој развијени национални покрети који траже уједињење са сусједним државама. Срби траже уједињење са Србијом, муслимани повратак Турске, а Хрвати уједињење са Хрватском у оквиру Аустро-Угарске. Даље, увидио је да је за интересе Аустро-Угарске најбоље одржавање равнотеже међу овим покретима јер имају супротне циљеве и не би било добро да превлада један од њих, нарочито не српски јер је најјачи и по интересе Аустро-Угарске најопаснији (4,70). Да би очувао постојећу равнотежу и спречио да ови национални покрети, а посебно српски, остваре своје циљеве, Калај односно аустроугарски режим је поред разних административних забрана пре-дuzeo и друге мјере које би омогућиле да се ови национални покрети контролишу и преусмјере у другом правцу. Све ове мјере којима је био циљ да преусмјере националне покрете и тако спријече остваривање њихових циљева сводили су се на то да се код становништва развије свијест о покрајинској посебности и припадности једној босанској тачније бошњачкој нацији. Тако је лансирана теза да су сви становници Босне Бошњаци православне, мусиманске и католичке вјериоисповјести, а све са циљем да се национални покрети преусмјере у другом правцу. За ово Калај је добио снажну подршку аустроугарске интелигенције. Ово најбоље илуструје чињеница да је прије 1878. године било тешко пронаћи познатијег њемачког, аустријског или мађарског историчара који није тврдио да су Босна и Херцеговина српске земље. Обрнуто послиje Берлинског конгреса постало је тешко пронаћи њемачког, аустријског или мађарског

историчара који би тврдио да су Босна и Херцеговина српске земље. Односно сви су почели да заступају тезу о постојању бошњачког народа као темеља државности Босне (2,452). Овакве идеје и поред снажне подршке и пропаганде нису биле прихваћене од највећег дијела становништва. Нарочито нису биле прихваћене код оног становништва код кога је постојала јака национална свијест као нпр. код Срба. О овоме свједоче бројни изводи из тог времена. Тако нпр. Јован Цвијић који је у овом периоду вршио истраживања по Босни и Херцеговини наводи да је код читавог српског народа постојала јака национална свијест. Тако он каже да у ма ком подручју да је боравио примјетио је да и неписмени људи много знају о српској историји, о Косову, о томе која подручја је захватало српско царство итд. док код неких других народа уопште није постојала национална свијест чак нису знали ни којој нацији припадају (7,367). Такође ова идеологија није била прихваћена ни код католичког становништва, иако код њега није постојала јака национална свијест јер је велики дио тог становништва био српског порјекла претходно поунијаћен, а затим покатоличен. Због тога је код њега постојао само јак осјећај припадности католичкој цркви чије је свештенство било снажно прохрватски оријентисано и није му било тешко да га снажном пропагандом кроатизује. Због свега овог бошњаштво није било прихваћено ни код Срба ни Хрвата. Тако је идеја интегралног и интерконфесионалног бошњаштва пропала јер га је прихватио само дио муслимана тачније мусиманска интелигенција на челу са Мухамедом Капетановићем који је 1891. године покренуо лист Бошњак (4,71). Ова мусиманска интелигенција је прихватила ову Калајеву идеју о босанској нацији јер су схватили за разлику од заосталог мусимanskог свештенства кога они називају ахмеидијашима да се босански мусимани не могу изједначити са Турцима. Такође им је било јасно да то што су посебна вјерска заједница не значи и да су нација. Због тога они настоје да докажу да су босански мусимани углавном богумилског порјекла. Даље тврде да је словенско становништво које се доселило на Балкан створило државе Србију, Босну и Хрватску у којима су се временом појавиле разлике у вјери у Србији је православље, у Хрватској католицизам и у Босни јеретичко богумилство. Ове вјерске разлике тврде они утицаје да се појаве и значајније народносне разлике па ће се у Босни захваљујући богумилству, а касније исламу формирати и очувати посебан бошњачки народ (4,67). Основни циљ ових произвољних и искривљених тумачења историје био је да се формира једна вјештачка нација која би одвојила мусиманско становништво од Срба изазвала подјеле и спријечи уједињење Босне и Херцеговине са Србијом. Због тога је ова група имала снажну подршку аустроугарског режима а за Капетановића В. Ђоровић каже да је био Калајев миљеник (3,60). И поред свега ове идеје неће бити прихваћене чак ни код већине мусиманско становништва јер је код њега углавном био само развијен осјећај припадности мусиманској вјери и близкости са Турцима па се и већина сматрала Турцима. Иако није била шире прихваћена у своје vrijeme ова идеја стварања босанске нације и духа бошњаштва са неким другим тачкама као што су продубљивање јаза између православних Срба и мусимана, форсирano приближавање мусимана и католика, потискивање Срба под видом борбе против великосрпске опасности, подршка хрватској идеји о пројекту

похваћења Босне. Све ово било је основа аустроугарске политике према Босни (2,6). Оваква политика Аустро-Угарске и овакве идеје имаће далекосежне негативне последице и огроман утицај на каснији историјски развој Босне и Херцеговине у обе Југославије послужиће као једно од средстава за рушење обе Југославије.

Босна у оквиру Југославије

Претходно анализиране идеје и политика имаће огроман утицај на живот обе Југославије као и на историјски развој Босне и Херцеговине у оквиру њих јер ће кључне тачке ове политике поред хрватских националиста прихватити и Коминтерна. Због тога ће они заједно радити на рушењу прве Југославије као великосрпске творевине у којој су Босна и Херцеговина само историјско географски појмови јер је читава земља била подјељена на бановине. Интересантно је да није постојала ниједна бановина са именом Босне или Херцеговине. Када Краљевина Југославија буде уништена од стране фашистичких сила и када уз њихову помоћ хрватски фашисти почну са геноцидом над српским народом који ће изазвати оружани отпор и довести до дизања устанка. Тада ће комунисти, видећи да је погодно вријеме за остваривање њихових циљева, искористити ову антифашистичку борбу српског народа и ставити се на чело устанка. Ово ће им омогућити да након пораза фашистичких сила дођу на власт и формирају другу тј СФР Југославију. У овој другој Југославији под видом борбе против великосрпског хегемонизма и рјешавања националних проблема ће бити проведене у дјелу неке од кључних идеја раније аустроугарске политike у БиХ. Као прво унутар те Југославије биће формирана федерална јединица Босна и Херцеговина са границама сличним онима из аустроугарског периода, затим исфабрикована нова нација муслимани што је јединствен случај у свијету да се једна вјерска група проглашава нацијом. Овде је искориштена стара Калајева идеја бошњаштва само је раније компромитован термин бошњак замјењен термином мусиман. Да би се све ово остварило почело се са тенденциозним тумачењем историје затим да се појму Босне придаје значај који он нема, да се инсистира на посебности и различитости становништва Босне и Херцеговине, да се доказује да су мусимани нација итд. Ово је нарочито снажно дошло до изражавања након распада и ове друге Југославије, и током грађанског рата у Босни и Херцеговини када је оживљено старо аустроугарско бошњаштво, а за Босну и Херцеговину се настојало доказати да је то држава са својом нацијом, историјом, културом итд. Циљ свега овога било је да се докаже да у Босни и Херцеговини живе Босанци а да су Срби агресори. Због свега овога како је у предговору речено много се манипулише појмом Босне и његовим значењем.

Закључак

Из свега што је наведено види се да је Босна и географски појам и историјска категорија, али и да између ова два појма постоје значајне разлике, јер се границе Босне као географског појма и Босне као историјске категорије не поклапају. Разлог лежи у чињеници што су се границе Босне као историјске категорије мијењале и најчешће нису поклапане са границама Босне као географског појма. У Босни се никад није формирала аутентична нација и држава која би тежила да обухвати своје етничке границе, већ је Босна најчешће била провинција у склопу разних држава, које су зависно од административних потреба или историјских околности повлачили границе Босне. Због тога треба разликовати Босну као географски појам и Босну као историјску категорију. Међутим, иако је Босна историјска категорија то не значи да се она може поистовећивати у правном смислу са појмом држава, јер је она током историјског периода углавном била провинција у склопу других држава, а поред тога настала је диобом српске државе у раном средњем вијеку послије смрти кнеза Часлава те се због тога у њој није могла формирати босанска нација нити државотворна идеја иако је било покушаја како у аустроугарско доба тако и данас. Тенденциозним тумачењем историје, и чињенице да је Босна у средњем вијеку била држава, настоји се доказати да постоји босанска нација која је носилац босанских државности, што је крајње произвољно тумачење, јер да би се формирала нација потребне су језичке културне и друге особености. Због тога чињеница да је Босна у средњем вијеку била држава не значи аутоматски да постоји и босанска нација јер и Дубровачка република је била држава, чак дуже од Босне, па се у њој није формирала посебна нација.

ЛИТЕРАТУРА

1. Симо Ђирковић: Историја средњовјековне Босне
2. Зборник радова: Босна и Херцеговина од средњег вијека до нашег времена; Историјски институт САНУ; Београд 1995. год.
3. Владимира Ђоровић: Босна и Херцеговина; Београд 1925. год.
4. Мустафа Имамовић: Правни положај и унутрашњи политички развој Босне и Херцеговине од 1878. до 1914, Сарајево 1976. год.
5. Група аутора: Историја народа Југославије
6. Енциклопедија Југославије: СР Босна и Херцеговина; Југословенски лексикографски завод; Загреб 1983. год.
7. Јован Цвијић: Балканско полуострво, Београд 1966. год.
8. Рајко Гњато: Од Старе до Српске Херцеговине; Српске земље и свијет бр. 3, Бања Лука 1995. год.